

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

SAIDAHBOR BULATOV
ASROL MUXTOROV

GANCHKORLIK SAN'ATI

*O'zbekiston Respublikasi
Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan
oliy o'quv yurtlari uchun darslik sifatida
tavsiya etilgan*

· «Musiq» nashriyoti
Toshkent
2006

85.126
B 94

M a s ' u l m u h a r r i r :

T.QO'ZIYEV, O'zbekiston Badiiy Akademiyasining raisi, professor.

T a q r i z c h i l a r :

A.HAKIMOV, O'zbekiston Badiiy Akademiyasi akademigi, san'atshunoslik fanlari doktori.

B.BOYMATOB, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

Bulatov, Saidahbor; Muxtorov Asrol.

Ganchkorlik san'ati: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik / S.Bulatov, A.Muxtorov. – T.: Musiqa, 2006, 124 b.

BBK 85.126 y 76

Darslikda ganchkorlik san'ati tarixi, usta va shogird odobi, ganch o'ymakorligida qo'llaniladigan asbob-uskunalar va ulardan foydalanish, naqsh, uning turlari, naqsh elementlarini chizish, o'ymakorlikda ishlatiladigan ashyolar, pardozi turlari, oddiy va kompozitsion naqsh o'yish va pardozlash sirlari o'rgatiladi. Har bir mavzuga oid suratlar, chizmalar, savollar, amaliy mashqlar keltirilgan.

Mazkur darslik pedagogika universitetlarining badiiy grafika fakulteti bakalavr yo'nalishidagi «Ganchkorlik» fani dasturi asosida yozilgan bo'lib, shu fakultet talabalariga mo'ljallangan.

№ 472-2006

**Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston
Milliy kutubxonasi**

Qat'iy buyurtma.

ISBN 978-9943-307-01-8

**© O'zbekiston davlat konservatoriyasining
«Musiqa» nashriyoti, 2006**

KIRISH

Qadimda odamlar o'z maskanlariga, devor-toshlarga ov jarayonlari, jang-jadallar, bazmlar, tantanali marosimlar suratini chizganlar. Jumladan, Afrosiyob, Varaxsha, Bolaliktepa va boshqa obidalar qoldiqlari shundan dalolat beradi. Islom dini yoyilgach, tirik mavjudodni aks ettirish taqiqlab qo'yildi. Shuning uchun ularning o'rniga o'simliksimon, geometrik naqshli bezaklar chizish an'anaga aylandi. Bu naqshlarga chuqur mazmun singdirilgan. Naqshlarda ramziylik ustuvor. Ota-bobolarimiz qadimiy obidalarni nafis naqshlar bilan bezar ekanlar, zavq olish bilan bir qatorda, ular orqali o'z orzu-umidlarini, muhabbatlarini, tilaklarini aks ettirganlar. Naqqosh ota-bobolarimiz inson ruhiyatini chuqur va har taraflama o'rganib, uylarni ajoyib naqsh-nigorlar bilan bezaganlar. Naqshlangan uyda kishilar xotirjam, ruhiy osoyishtalik og'ushida bo'lishi, uzoq umr ko'rishini denishmand bobolarimiz asrlar davomida, hayotiy tajriba asosida ilg'aganlar.

Keksa ustalarimizning aytishicha, qadimda naqqoshiik san'ati shunchalik rivojlangan ekanki, ular chizgan yoki bo'yagan naqshlari orqali bir-birlari bilan unsiz gaplasha olar ekanlar. Naqsh san'ati tilini tushunish uchun naqshning har bir elementi va ranglarining ramziy alifbosini bilish kerak bo'lgan.

Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Xorazmiy, Nizomiy Ganjaviy, Nosir Xusrav, Kamoliddin Behzod, Maoniy, Firdavsiy, Umar Xayyom, Bobur kabi jahonga mashhur olim, shoir va naqqoshlar binolarimizni tabiatning go'zal manzaralariga monand naqshlar bilan bezashga chaqirganlar, kishilarni go'zallikdan bahramand bo'lishga undaganlar.

Zero, muqaddas kitobimiz Qur'oni Karimda «Olloh go'zal va u go'zallikni sevadi», deyiladi. Islomning estetik nuqtai nazari — go'zallikka oshno bo'lmoqdir. Alloh go'zal ekan, u yaratgan odam ham, u bunyod qilgan olam ham, bandalarga hadya etgan noz-ne'matlari ham go'zaldir. Shunga muvofiq, Allohning ism-sifatlarini vasf etuvchi so'zlarimiz, uning qudratini tamsil etuvchi binolarimiz, me'moriy obidalarimiz, qo'yingki, bu olamda Tangri irodasi, ism-sifati bilan bog'liq nimaiki narsa bo'lsa, hammasi go'zal bo'lishi kerak. Go'zal

yozuvlar, g'azallar, naqshlar, me'moriy obidalar, tasviriy san'atning islimiy-tilsimiy turlari eshitish va ko'rish a'zolari orqali ruhimizga quvonch olib keladi. Islom madaniyati ijod dasturida fikr va narsalarning shakl yaxlitligi ramziy-tilsimiy mazmun qobig'iga o'ralgan. «Naqsh, chodraga o'ralgan ayolga o'xshaydi. Naqsh — haqqoniyatni qo'l bilan ushlab ko'rish emas, go'zallikning mohiyatini anglash, shu go'zallikni dilda tasdiqlash, chodra ortidagi holatga o'zni tayyorlash va unga kirib borish timsolidir»¹. O'tmish qadriyatlarini xalqning bebaho madaniy merosi. Ularda asrlar tajribasi jamlangan, bobolarimiz ijodiy mehnati mujassam. Mustaqillikka erishgan xalqimiz san'atshunoslarini madaniy meros xazinasiga munosib yodgorlik yoki yodnomalarni izlab topish, ularni chuqur o'rganib, mag'zini chaqish, yangi zamon madaniyati ravnaqiga xizmat etish kabi mas'uliyatli ishlar kutib turibdi.

O'zbekiston xalqining tarixi, qadriyatlarini, ilm-fan, madaniyat durdonalarini har tomonlama ilmiy o'rganish va tahlil etish g'oyat muhimdir. «Bugun bizning oldimizda shunday tarixiy imkoniyat paydo bo'ldiki, — degan edi Prezidentimiz I. A. Karimov, — biz bosib o'tgan yo'limizni tanqidiy baholab, milliy davlatchiligimiz negizlarini aniqlab, buyuk madaniyatimiz tomirlariga, qadimiy merosimiz tomirlariga qaytib, o'tmishdagi boy an'analarni yangi jamiyat qurilishiga tadbiiq etmog'imiz kerak»². Respublikamiz hukumatining qator hujjatlari Vatanimizni har tomonlama, jahon andozalari asosida rivojlantirishga qaratilayotgani bejiz emas. Jumladan, yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda madaniyatimiz, qadriyatlarimiz, milliy san'atimiz namunalaridan, ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan va jahonga mashhur ajoyib san'at namunalaridan keng foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. Shu ma'noda respublika hukumati tomonidan xalq ta'limi tizimini tubdan isloh qilish maqsadida 1997-yil «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» qabul

¹ G'afur G'ulom. Ibtidodagi ahd. «Tafakkur» jurnali, 1994, № 1, 53–54-betlar.

² I.A.Karimov. O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T., «O'zbekiston», 1995, 9-bet.

qilindi. Unda «O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim sohasidagi siyosati umuminsoniy qadriyatlar, xalqning tarixiy tajribasi, madaniyat va fan bobidagi ko‘p asrlik an‘analar, jamiyatning istiqboldagi rivojlanishini hisobga olgan holda yurgiziladi», deyilgan¹.

Milliy kadrlar tayyorlash sifatini yanada yaxshilash uchun pedagogika universitetlarida yangi standartlar va o‘quv rejalari asosida dasturlar tuzildi. Dasturlar asosida darsliklar yozilmoqda. Mazkur darslik ham pedagogika universitetlarining badiiy grafika fakulteti bakalavr yo‘nalishidagi «Ganchkorlik» fani dasturi asosida yozilgan. Darslik shu fakultetning talabalariga mo‘ljallangan.

Darslikda ganchkorlik san‘ati tarixi, usta va shogird odobi, ganch o‘ymakorligida ishlatiladigan asbob-uskunalar va ulardan foydalanish, naqsh, uning turlari va ramziylik, naqsh elementlarini chizish, ganch o‘ymakorligida ishlatiladigan materiallar va ularni ishlatish texnologiyasi, pardoiz turlari, oddiy naqsh va namoyon kompozitsiyalari tuzish, o‘yish va pardoizlash o‘rgatiladi. Har bir mavzuga oid suratlar, chizmalar, savollar, amaliy mashqlar va adabiyot ro‘yxati berilgan.

Ganchkorlik juda qiziqarli, o‘ziga xos, murakkab san‘at. Uni egallash uchun materiallarni o‘zlashtiribgina qolmay, balki olingan bilimni hayotga tadbiq qilishni ham o‘rganish zarur.

---

¹ Qarang: «Xalq ta‘limi» jurnali, 1992 yil, 10–12-son, 1-bet.

GANCHKORLIK SAN'ATI TARIXI

Ganchkorlik qadimiy san'at turlaridan. U Sharq mamlakatlari, xususan, O'rta Osiyo, Eron, Turkiya, Arabiston, Afg'oniston va boshqa mamlakatlarda taraqqiy etgan. Ayniqsa, O'rta Osiyoda yaratilgan asarlar badiiyligi, kompozitsiyasi va ishlanish uslubi bilan farq qiladi. Ganch naqshlar O'zbekistondagi ko'pgina obidalarga ko'rkamlik, go'zallik baxsh etib turibdi. U Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qo'qon, Marg'ilon, Xiva, Shahrisabz va boshqa shaharlardagi tarixiy obidalarni qurish va bezatishda ishlatilgan.

Ganch o'ymakorligi san'ati asrlar davomida rivojlangan. Bu san'atning qadimgi, o'rta asrlardagi va XX asrdagi rivoji bir-biridan ancha farq qiladi. Qadimgi ganch o'ymakorligi hajmiy bo'lib, unda realistik tasvir ustunlik qiladi. Ularda, ko'pincha, odamlar, hayvonlar, qushlar tasvirlangan. Eramizning birinchi asrlaridayoq kishilar ganchning ajoyib xususiyatga ega ekanligini bilib, qal'a, karvonsaroy va boshqa joylarni bezay boshlaganlar.

III asrda Tuproqqal'aning serhasham saroy mehmonxonalari o'yma ganch bilan bezatilgan. Varaxshadan VII–VIII asrlarga oid ganch o'ymakorligi namunalari topilgan. Ularda qushlar, hayvonlar, baliqlar, o'simliksimon va geometrik shakllar tasvirlangan.

X–XI asrlarda naqqoshlik, yog'och, tosh va ganch o'ymakorligi yanada rivojlandi. Murakkab abstrakt tasvirni aks ettiradigan naqshlar paydo bo'ldi. Ganch o'ymakorligi ishlari uyning ichki va nam tegmaydigan tashqi qismida ham qo'llanildi. Termiz maqbaralaridagi ganch o'ymakorlik san'atini o'sha davrning yuqori cho'qqisi desa bo'ladi. XII asrda muqarnaslar paydo bo'ldi va ko'pgina binolarda qo'llanila boshladi.

XIII asrda ganchkorlik san'ati yanada yuksaldi. Bunga Afrosiyobdan topilgan ajoyib ganch o'ymakorligi ishlari misol bo'la oladi.

XIV–XVIII asrlarda ham binolarning ichki qismlarini bezatishda ganchkorlik san'atidan foydalanilgan. Ganchkorlikning gullab-yashnagan davri XVIII asrning oxiri – XIX asrning boshlari bo'ldi. XIX–XX asrlarda buyuk ganch o'ymakorlaridan Abdurahim Hayotov, Usta Murod, Usta Fuzayl, Usta Hayot Nosir, Usta

hoji Hafiz, Usta Nasrulloboy, Usta Abduljalil, Usta Azim, Usta Omonullo, Usta Shamsiddin G'ofurov, Usta Ibrohim, Usta Savri, Usta Abdufattoh va boshqalar faoliyat ko'rsatdilar.

XX asr boshlaridagi ishlarda o'yma relyefli mayin uslub paydo bo'ldi. Rangli ganchlar, bo'yoqlar, naqsh va tasvirlar qo'llanila boshladi.

1913–1914-yillarda Buxoroda Sitorai Mohi Xosa qurildi. U ganch o'ymakorligi bilan bezatildi. Oq uy (mehmonxona)ni o'sha davrdagi ganch o'ymakorligining ajoyib namunasi desa bo'ladi. Bunda oyna ustida ganch o'ymakorligi bajarilgan. U o'zining nozikligi, jimjimadorligi bilan ajralib turadi. Mazkur saroyning bezak ishlarini Usta Shirin bajargan. U o'sha davrda eng ko'zga ko'ringan ganchkor ustalardan edi.

1918–1920-yillarda hunarmandlar komiteti va Toshkent o'lkashunoslik hunarmandlar tashkiloti o'quv-namunaviy ustaxonalari va hunarmandlik muzeyi tashkil etdi. O'zbek ustalari 1937-yilda Parijda «San'at va texnika – hozirgi kunda» degan ko'rgazmada ikkita «Gran pri», bitta oltin medal va ikkita kumush medal bilan mukofotlandilar.

1947-yil Toshkentda me'mor A.Muxamedshin boshchiligida Kurant binosi qurildi. Bu binoni bezashda Usta Shirin Murodov qatnashdi.

O'zbekiston me'morchiligiga katta xazina bo'lib qo'shilgan O'zbekiston Davlat opera va balet katta teatri 1947-yil akademik arxitektor Aleksey Shchusevning loyihasi va rahbarligi ostida qurib bitkazildi. Shchusev O'zbekiston viloyatlaridagi ganchkor ustalarni yig'ib, ular oldiga ikki muhim vazifa qo'ydi: avvalo, teatrning zallari har bir viloyatning o'ziga xos milliy uslubi asosida bezalishi, ikkinchidan, bezalgan xona teatrning arxitektura badiiy obraziga mos tushishi kerak edi. Teatrning Xiva, Termiz zallari qadimda ishlatiladigan ganchkorlik uslubida ishlandi. Buxoro, Toshkent, Farg'ona va Samarqand zallari esa zamonaviy xalq an'anasiga mos bo'lgan ganch o'ymakorligi bilan bezatildi.

1952-yil Toshkentdagi P.P.Benkov nomli badiiy bilim yurtida xalq amaliy san'ati bo'limi ochildi. Bu yerda Davlat mukofoti laureati Usta Shirin Murodov, Usta Toshpo'lat Arslonqulov, Mahmud Usmonov ganch o'ymakorligidan dars berdilar.